

KELAMÎ AÇIDAN ‘HASENENİN/İYİLİĞİN ALLAH’TAN, SEYYİENİN/KÖTÜLÜĞÜN NEFİSTEN’ OLDUĞUNU BİLDİREN AYETİN YORUMU

Yener ÖZTÜRK (*)

Özet

Bu makalede ‘iyiliğin Allah’tan kötülüğün nefisten’ olduğunu bildiren ayetin, Kelâm ilmi açısından yorumu yapılmaktadır.

Gerek hasene/iyilik, gerekse seyyie/kötülük kelimeleri, Kur’an’da geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Nisa suresinin yetmiş dokuzuncu ayetinde ise, ‘hasene’ kelimesinin her bir maddi nimet ve iyi amel anlamında kullanılmış olduğu; seyyie kelimesinin ise, hem insanın kötü ameline karşı verilen ‘ceza’ anlamında, hem de ‘cezayı gerektiren kötü amel’ karşılığında kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

İnsanoğlunun sahip görüldüğü her bir maddî nimet doğrudan Allah tarafından onun istifadesine sunulmuş birer rızık olduğu gibi, hayır ve taât anlamında enfûsî/manevî her bir hasene de temelde yine Allah tarafından olmaktadır. Çünkü insan yapmak istediği hayır ve iyiliği Allah’ın vermiş olduğu güç ve imkanlarla yapmaktadır.

İyiliği isteyen, emreden ve teşvik eden Allah olduğu halde, kötülüğü isteyen ve meydana gelmesine sebebiyet veren, insanın bizzat kendisidir. Bu cümleden olarak denilebilir ki, kulun -denenmesi maksadına yönelik olanı hariç- başına gelen her bir seyyienin (musibetin) sebebi, kendi kusur ve ihmali olduğu gibi, kötü amel ve masiyet anlamındaki herbir seyyienin sahibi de yine kendisi olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İyilik, Kötülük, İrade, Masiyet.

Interpretation of the Verse Declaring that ‘Hassanah/Good is from God and Sayyiah/Evil is from Nefs (Self)’ With a Kelami Respect

Abstract

This study interprets the verse declaring that ‘good is from God, and evil is from the self’ with a kelami (theological) respect.

Both of terms hasanah/goodness and sayyiah/evil are used in a general sense. In verse 79 of Surah an-Nisa, investigated in this study, the term “hasanah” is used to mean any material benefaction and good deed while the term “sayyiah” is used to mean both “a penalty” imposed in return for evil deeds, and “evil deeds necessitating penalty.”

Every material benefaction, seemingly possessed by man, is subsistence directly granted by God to his disposition, and every hasanah in the sense of charity and worship is, too, essentially from God since man can perform any charity and goodness only through power and opportunities granted by God.

It is God who wishes for, commands and promotes goodness while it is the man who wishes for evil and who causes it to occur. In this context, the cause of every sayyiah (badness) which befalls on man (excluding those intended for trial) is his own deficits and neglects while the agent of every sayyiah in the sense of evil deed and sin is himself.

Key Words: Good, Evil, Will, Sin

*) Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniv. İlahiyat Fak., Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(e-posta: yener111@yahoo.com)

Giriş

İyilik ve Kötülüğün Anlamı

Genel olarak 'iyilik' ve 'kötülük' şeklinde dilimize aktardığımız bu iki kelimenin Kur'an'ın ilgili ayetindeki karşılığı 'hasene' ve 'seyyie' olarak geçer.

Söz konusu bu kelimelerin lügatte ve Kur'an'da kullanılmış olduğu anlamlara geçmeden önce 'iyi' ve 'kötü' kavramlarına dair serdedilen görüşlere değinmemiz yerinde olacaktır. Genellikle 'iyi' şöyle değerlendirilir: Kendimizi bir insan varlığı olarak tam anlamıyla gerçekleştirmemize hizmet eden ve ait olduğumuz topluluk için yararlı ve değerli olan her şey. Farklı 'iyi' türlerinden söz edilebilir: Birincisi, kendisindeki temel bir özellik ve nitelikten dolayı bizatihi iyi olan şey. İkincisi, kendisi için ve kendisinden dolayı değil de, doğurduğu yararlı sonuçlardan dolayı iyi. Kötü ise, 'korku ve endişe verici olan; zarar, acı ve rahatsızlık veren şey' olarak tarif edilir. Ayrıca bu mefhumla şu anlamlar da kastedilir: Ahlakî bakımdan iynin karşısında yer alıp, yanlış ya da kabul edilemez olan şey. Mutluluğa, ideallere ve amaçlara ulaşmayı engelleyen durum¹.

İyi ve kötü mefhumları özellikle İslam filozofları ve mutasavvıflar tarafından ağırlıklı olarak 'hayır' ve 'şer' kelimeleri bağlamında değerlendirilmiştir. İslam filozofların tarifine göre ontolojik anlamda iyi, yokluğa bulaşmamış olan salt varlıktır. Başka bir ifadeyle iyi, eşyanın kemalinin var olmasıdır. Bu anlamda varlık bizatihi iyidir. Buna göre kötülük ise, salt yokluktan ya da eşyanın kemalinin yokluğundan ibarettir². Mutasavvıflara göre de varlık salt iyidir. Ancak onun bu iyiliği azîz ve hakîm olan Allah'a dayanmasından kaynaklanır. Yokluk ise, salt şerdir. Çünkü onun özü gereği Allah'a dayanması söz konusu değildir³.

Kelamcılar ise, iyi ve kötüyü daha çok husn ve kubh çerçevesinde ele almışlardır. Bu cümleden olarak, onlar açısından iyi, dünyada beğenilme konusu veya en azından yerilme ve ceza görmeye ilgisi olmayan, ahirette de sevap konusu olan fiillerdir. Kötü ise, Allah'ın rızasına uygun olmayan ve dünyada yerilme, ahirette ise cezayı gerektiren fiillerdir⁴.

İyi ve kötünün ahlakî ve psişik tanımları da aynı şekilde karşıtlık prensibine göre tanımlanabilir. Şöyle ki, ahlakî anlamda maksada uygun olan iyi, olmayan ise kötüdür. Keza, içerisinde maslahat barındıran şey iyi, mefsedet barındıran ise kötüdür. Psişik anlamda ise, tabiata uygun olan iyi olmayan ise kötüdür; yine selim tabiatın meylettği iyi, nefret ettiğı kötüdür. Bunların dışında kalan fiiller ise ne iyi ne de kötüdür⁵.

1) Bkz., Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İst. 2000., s. 523, 574.

2) Bkz., Farabî, *et-Ta'likat*, Dairetu'l-Maarif, Haydarabâd 1346, s.11; İbn Sina, *eş-Şifa*, (thk. Ebu Kanvâfî - Saîd Zeyd), ys., ts., s.416.

3) Bkz., Tahanevî, *Keşşâfu Istılahatı'l Fünûn*, Beyrut ts., I, 417.

4) Bkz., Taftazânî, Saduddin, *Şerhu'l-Akâid*, (Kestelli Şerhi'yle birlikte), Salah Bilici Kit., İst., ts., s.119.

5) Bkz., Özdemir, Metin, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, Furkan Yay., İst. 2001., s.18. İyi ve kötü kavramları için yapılmış olan tarifler için keza bkz., Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst., ts., s.161, 187.

İyi ve kötü kavramlarına kısaca değindikten sonra hasene ve seyyienin lügatte ve Kur'an'da kullanılmış olduğu anlamlara geçebiliriz. Hasene, kelime olarak, her bir güzel söz ve yararlı amel/iş anlamından başka nimet, bolluk, mutluluk ve ferahlık gibi manalara gelir⁶. Seyyie ise, temelde kötü ve yararsız her bir söz, hareket ve işi ifade etme yanında darlık, kıtlık, musibet⁷ ve 'ikâb/ceza'⁸ gibi anlamları da ihtiva eden bir kelimedir.

Kur'an'da genellikle karşılıklı olarak yer alan bu iki kelimenin geniş bir anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Hasene, salih iş; bol rızık, rahatlık, genişlik; galibiyet ve ganimet; rahmet ve mağfiret anlamında; seyyie ise, kötü iş ve davranış; kıtlık, darlık ve sıkıntı; mağlubiyet ve ceza anlamında kullanılmıştır⁹.

Rağıb el-İsfahanî, (ö.503/1109) 'hasene' ve 'seyyie' kelimelerinin Kur'an'daki kullanımlarını da dikkate alarak şöyle der: Kur'an'da 'hasene' ile insanın, gerek beden, gerekse hal ve nefsiyle/ruhıyla alakalı olarak sevinmesine vesile olan her bir nimet' kastedilir. Seyyie ile ise, bu durumun tersi söz konusu edilir¹⁰; yani, insanın gerek ruhanî gerekse cismanî cephesiyle ilgili olarak üzülmesine sebep olan her bir kötülük/musibet söz konusu edilir.

Fahrüddin er-Razî (ö.606/1209) ise, 'hasene' kelimesine daha geniş bir perspektiften bakarak şöyle bir yorumda bulunur: Kendisinden istifade edilen herşey, hasenedir. Bu cümleden olarak, eğer kendisinden istifade edilen şey dünyaya ait bir şeyse bu 'saadet' anlamında bir iyilik ve güzelliştir; eğer o şeyden ahirette istifade ediliyorsa, o da 'taât' anlamında bir iyilik ve güzelliştir¹¹. Razî'nin bu tarifinden hareketle, insan için ne dünyada ne de ukbada yararı olmayan her birşeyin de, seyyienin kapsamı içinde olduğunu söyleyebiliriz. Razî'nin, Kur'an'ın öğretileriyle örtüştüğüne inandığımız bu geniş perspektifli yaklaşımını paylaşıyoruz. Eylemlerimiz bağlamında iyilik ve kötülükle ilgili kanaatimiz ise şudur: İnsanlarca belirlenen her bir kıtas ve kriterin subjektif olduğunu düşünürüz, bu sebeple de, -kriterleri yüce Yaratıcı tarafından belirlenmiş- nesnel bir yaklaşımdan yana olduğumuzu belirtmek istiyoruz. Zira insan, zaafı (ihtiras ve tutkuları) olan bir varlıktır, bunun için de onun, 'neyin iyi, neyin kötü olduğu' noktasında 'egosentrizm/ben merkezli' çıkarıcı yaklaşımlarından uzak durarak objektif kalabilmesi mümkün gözükmemektedir.

Biz insanlarla alakalı objektif sağlıklı kararları ancak, bizi bizden iyi bilen ve de her bir zaaf ve eksiklikten uzak bulunan Bir'isi verebilir ki, o da, fitratlarımızın Fatur'ı olan yüce Yaratıcı'dan başkası değildir. Bu sebeptendir ki, Allah, iyilik ve kötülüğün belirlen-

6) Bkz., İbn Manzur, Ebu'l-Fadl, *Lisanu'l-Arab*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1996, III, 179.

7) Bkz., İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 417.

8) el-İsfahanî, Rağıb, *el-Müfereḍat*, Daru Kahraman, İst. 1986, s.170.

9) Bkz., En'am, 6/160; A'raf, 7/131; Tevbe, 9/49-51; Ra'd, 13/6.

10) el-İsfahanî, *el-Müfereḍat*, s.170. Keza bkz., İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, (çev.: Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İst., ts., s. 293.

11) er-Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995, V,195.

mesi konusunda, beşeri kendisiyle baş başa bırakmamıştır; görevlendirdiği özel bir kısım insanlar (peygamberler) vasıtasıyla onlara yol göstermiştir.

İyiliğin Allah'tan Kötülüğün Nefisten Olması

Kur'an'da 'iyiliğin Allah'tan kötülüğün nefisten olduğunu' bildiren ayetin bir öncesinde 'iyilik ve kötülüğün her ikisinin de Allah'tan olduğu' vurgulanmaktadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden ayet üzerinde sağlıklı bir değerlendirme yapabilmemiz için bu ayet üzerinde durmamız gerekmektedir.

Kur'an- Kerim, bir kısım insanların hasene ve seyyie konusunda ileri sürdükleri iddialara yer verdikten sonra iyilik ve kötülüğün hepsinin Allah'tan olduğuna dikkat çekerek şöyle der:

*"Nerede olursanız olun, tahkim edilmiş (muhkem ve yüksek) kalelerde bile bulsanız, ölüm gelip size yetişir. Eğer onlara bir iyilik (hasene) dokunsa 'bu, Allah'tan'dır' derler. Başlarına bir kötülük (seyyie) gelince de 'bu, senin yüzündendir' derler. De ki, hepsi Allah'tandır. (Bu, böyle iken) onlara ne oluyor ki, bir sözü inceliğiyle (bir türlü) anlamağa yanaşmazlar."*¹²

Bizim için burada ayetin muhataplarının tespiti büyük bir önem arz etmektedir. Öncesi dikkate alındığında bu ayetin, nüzûl süreci bağlamındaki ilk muhataplarının yahudî münafıklar olduğu görülür.¹³

12) Nisa, 4/78.

13) Bu ayetin evvelinde şöyle buyrulur: "İman edenler Allah yolunda savaşır, küfredenler ise, tâğût yolunda savaşır. Kendilerine, 'ellerinizi çekin ve dosdoğru namaz kılın ve zekat verin' denilen kimselere bakmaz mısın? Onlara savaş farz kılınca, içlerinden bir gurup hemen Allah'tan korkar gibi -hatta daha fazla bir korku ile- insanlardan korkmaya başladılar da 'ey Rabbimiz, savaş bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha bir müddet savaş farz kılmasan) olamaz mıydı?' dediler. De ki: Dünyanın faidesi pek azdır; ahiret ise, ittika edenler (ilahî prensiplere sarılıp korunanlar) için elbette daha hayırlıdır." Nisa, 4/76, 77.

Bazı müfessirler ayetin sonundaki "... Dünyanın faidesi pek azdır; ahiret ise, ittika edenler (ilahî prensiplere sarılıp korunanlar) için elbette daha hayırlıdır." şeklindeki ifadeden hareketle muhatapların müslümanlar olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir ki, siyak ve sibak bütünlüğü dikkate alındığında muhatapların bir kısım müslümanlar değil münafıklar olduğu anlaşılabacaktır. Bize göre burada bu ifadelerle münafıkların şu hususu düşünmeleri istenmektedir: Sürekli ve kedsersiz bir hayat olması cihetiyle, uhrevî hayat dünyevî hayattan çok daha üstündür, ancak bu hayırlı ve üstün akıbet sadece ittika edenler için söz konusudur; öyleyse siz şimdi ey ehl-i nifak, elinizi kalben hiç istemediğiniz o savaştan çekin ve namaz ve zekat gibi sizden öncelikli olarak istenen dinî vecibeleri gönüllü olarak ifa etmeğe çalışarak böyle bir hayırlı akıbet talip olmaya bakınız.

Ve yine dikkat edildiğinde bu ayetlerde, müminlerin Allah yolunda, kafirlerin ise tâğût yolunda savaşta ifade edildikten sonra -esasen ölüm korkusuyla savaşı hiç istemedikleri halde görünürde arzulu olduklarını göstermeye çalışan- münafıkların tavırlarına yer verildiği görülecektir. Bundan ötürü de onlara denilmek istenen kanaatimizce şu olmaktadır: Hele siz önce size emredilen şu namaz ve zekatı hakkıyla ifa edin sonra savaştan söz edin. Nitekim Tevbe suresinde Allah (c.c.) onların namazı gönülsüz, zekatı da istemeyerek ifa ettiklerini haber verir. (Bkz., Tevbe, 9/54.)

Aslında "elem tera illezîne /...Kimselere bir bakmaz mısın? Veya '...Gördün mü onları?' şeklinde tercüme edebileceğimiz ifade kalıbı Kur'an'da hemen hemen hep ehl-i kitab ve münafıklar için kullanılmıştır. (Bkz., Al-i İmran, 3/23; Nisa, 4/44, 49, 51, 60; İbrahim, 14/27; Mücadele, 57/8, 14.)

Şimdi bu tespitten sonra bu ilk ayetteki 'hasene' ve 'seyyie' ile alakalı olarak yapılan yorumlara geçebiliriz.

Kelam ve tefsir alimlerinin çoğunluğuna göre bu ayette geçen hasene, bolluk, ucuzluk ve genişlik anlamında her bir ni'meti, seyyie ise, kıtlık ve sıkıntı anlamında her bir musibeti ifade etmektedir¹⁴.

Bir kısım alim ise, ayetin siyak ve sibakını da dikkate alarak hasene/iyilik ve seyyienin/kötülüğün bolluk-kıtlık anlamı yanında genişlik-sıkıntı ve zafer/yardım-mağlubiyet anlamındaki her bir nimet ve musibeti de ihtiva ettiğini belirtirler¹⁵. Söz konusu bu kişiler hasene ve seyyienin Kur'an'da bu son anlamda da kullanıldığının delili olarak şu ayeti hatırlatırlar: "*Onlardan öylesi de var ki, 'izin ver, beni fitneye düşürme' der. Bilesiniz ki zaten onlar fitneye düşmüşlerdir. (Çıkardıkları bu fitnenin neticesi olarak) cehennem o kafirleri mutlaka kuşatacaktır. Eğer sana bir hasene (bir yardım ve ganimet) erişirse, bu onları fenalaştırır. Ancak başına bir seyyie (mağlubiyet) gelirse, 'iyi ki önceden tedbirimizi almışız' derler ve sevinç içinde geri dönerler. De ki: 'Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla isabet etmez, O bizim mevlamızdır.' .."*¹⁶

Bir üçüncü yaklaşım Razî'nin ileri sürdüğü görüştür ki, o hasene ve seyyienin genel anlamlarından hareketle bu ayetin, zikredilen anlamları yanında insanın taat ve masiyetlerini de kapsadığını belirtir¹⁷. Razî, sebebin hususi olmasının, lafzın umumiliğine zarar vermeyeceğini söyleyerek bu iki kelimenin genel bir anlamda kullanıldığını ileri sürer¹⁸.

Kanaatimizce bu ayetin bağlamı ve muhatapları dikkate alındığında birinci grup alimlerin ortaya koyduğu yaklaşım daha makul görünmektedir. Zira Kur'an, bu ayetin

Hasılı, Kur'an savaş hususunda müminlerin ve kafirlerin tavır ve tutumlarına değindikten sonra akide açısından farklı ve kararsız üçüncü bir sınıf olan münafıkların söz ve tavırlarını ele almıştır. Şu halde "ayetlerin içerisinde bulundukları kontekst dikkatlice incelendiğinde, onların, saldırgan müşrik ve kafirlere karşı henüz verilen savaş emrinin, daha önce savaş beklentisi içerisinde olan müminlerin ruh dünyalarındaki beklenmedik yansımalarına işaret ettiği görülecektir" şeklindeki bir iddianın tutarlılığından bahsetmemiz güçleşmektedir. (Mesela bkz., Özdemir, *Kötülük Problemi*, s.176.)

14) Bkz., el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Mektebetü Daru'l-Beyân, Beyrut 1981, s.140; el-Bakillanî, Ebu Bekr Muhammed, *Kitabu'l-Temhîd*, Müessesetü Kütübi's-Sekafiyye, (thk.: İmadüddin Ahmed Haydar) Beyrut 1987, I,359; el-Behbehârî, Ahmed b. İbrahim, *Şerhu'l- Akide-ti'l-Tahaviyye*, (thk.: Muhammed Said el-Kahtanî), el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1391, s.411; ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah, *el-Keşşaf*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995., I, 527; Kadî Abdulcebar, *Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Mefâin*, Dâru'n-Nahdati'l-Hadise, Beyrut ts., s.102.

15) Bkz., İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, *Kütüb ve Resâil ve Fetevâ İbn Teymiyye fi'l-Akide*, Mektebetü İbn Teymiyye, (thk.: Muhammed Kasım en-Necdî), Beyrut 1996, VIII, 110; et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, (thk.: Mustafa Müslim Muhammed), Daru'l-Fikr, Beyrut 1405,V,173; el-Kurtubî, Muhammed b. Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk.: Ahmed Abdulalîm), Kahire 1372, V, 284.

16) Tevbe, 9/49-51. Keza bkz., Al-i İmran, 3/120.

17) er-Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, V,194.

18) Bkz., er-Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, V, 194-195. İbn Kayyım el-Cevziyye Tabiinden Ebu'l-Aliye'nin de bu görüşü benimsediğini nakleder. (Bkz., İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebubekr, *Şifau'l-A'il*, thk.: Muhammed Bedruddin, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1397, s.160.)

“(Bu, böyle iken) onlara ne oluyor ki, bir sözü inceliğiyle (bir türlü) anlamağa yanaşmazlar.” kısmıyla, haseneyi/iyiliği Allah’a, seyyieyi/kötülüğü ise bir kula/peygambere bağlamanın anlayış kıtlığından kaynaklanan mantıksız bir düşünce olduğuna; “De ki: Hepsi Allah katındandır” kısmıyla da, insana gelen her bir nimet ve musibet konusunda Allah’ın insanlığı kuşatan kanunlarına dikkat çekmiştir.

Şimdi çalışmamızın konusunu teşkil eden ayet-i kerimenin değerlendirilmesine geçebiliriz.

Nisa-suresinin 78. ayetinde söz konusu edilen hasene ve seyyie kelimeleri, müteakip ayette (79. ayette) “*mâ esâbeke min hasenetin fe min’ allahi ve mâ esâbeke min seyyi’etin fe min nefsike. Ve erselhâke li’n-nâsi rasûlen ve kefâ billâhi şehidâ. İSana gelen herbir iyilik Allah’tandır. Başına gelen herbir kötülük ise nefsendendir. Biz seni insanlara rasûl gönderdik; bunun şahidi olarak da Allah yeter.*”¹⁹ şeklinde yeniden ele alınmaktadır.

Genelde müfessirler birinci ayette geçen hasene ve seyyie kelimelerine verdikleri manayı bu ayette de tekrarlayıp şu anlamı vermişlerdir: ‘Sana gelen her bir ni’met, Allah’ın ihsan ve fazlıyladır, sana gelen her bir musibet ise, senin nefsendendir, yani senin hata ve günahların yüzündendir’²⁰.

Razî ise, bu ayette geçen hasene ve seyyie kelimeleriyle, iman ve küfrün Allah tarafından yaratıldığı hususunun da söz konusu edildiğini belirtir²¹.

Kanaatimizce bu ayet bir önceki ayette ‘De ki: Hepsi Allah’tan’dır’ şeklindeki genel bir cevapla verilmek istenen mesajın yanlış anlaşılmasını ve keyfi yorumlara çekilmek istenmesini önleyici özel bir açıklama olarak gelmektedir. Şöyle ki insan nefsinde, bir taraftan iyilik ve güzelliğe sahip çıkıp onlarla övünme, iftihar etme, hatta daha da ötesinde gururlanıp kendinden geçme duygusu, diğer taraftan da kötülüklerle sahip çıkma duygusu hakimdir. İşte bu noktada yüce Allah, peygamberine “*Sana gelen herbir iyilik Allah’tandır. Başına gelen herbir kötülük ise nefsendendir. Biz seni insanlara rasûl gönderdik; bunun şahidi olarak da Allah yeter.*” buyurarak böyle bir tavrın yanlışlığının bilinmesini ve bildirilmesini istemektedir.

Bu ayetin sonu “*..ve seni insanlara rasûl olarak gönderdik; şahit olarak Allah yeter*” şeklinde Hz. Peygamberle (s.a.v.) alakalı bir ifadeyle bitmektedir. Bu fezlekeden hareketle diyebiliriz ki, burada Hz. Peygamber’in insanlara gönderilmiş bir rasûl olduğuna dikkat çekilerek bununla onun -iyilik ve kötülüklerle ilgili olarak- ifa etmesi gereken görev hatırlatılmaktadır.

Ayrıca unutmamak gerekir ki bu ayetin muhatabı her ne kadar her bir insan ise de, birinci dereceden muhatap Hz. Peygamber’in kendisidir. Şu halde bu ayetin mesajını daha iyi kavrayabilmek için, bu hitabın birinci muhatabını ve onunla ilgili “*..Biz seni insanlara rasûl gönderdik..*” şeklindeki ifadeyi dikkate almamız gerekir. Başka bir deyişle, tek

19) Nisa, 4/79.

20) Örnek olarak bkz., el-Beydavî, *Tefsîru’l-Beydavî*, II, 220; el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmü’l-Kur’ân*, V,285; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, I,529; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V,171.

21) er-Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, V,192.

bir ayet içerisinde ifade edilen bir hususun o ayetin başı ve sonu bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesi icap eder. Bu cümleden olarak ilgili ayeti şöyle açabiliriz: Biz seni sadece, Allah'ın seni mazhar kıldığı hasene cinsinden maddî-manevî her türlü nimetin O'ndan olduğunu insanlara bildirmen ve bu iyiliklere nail olmanın usul ve yollarını onlara öğretmen ve de, seyyie/kötülük cinsinden afakî-enfûsî her bir musibet ve günahın insan nefsinin kusur, ihmal veya kötülüklere olan meylinde kaynağını bildirerek bunlardan korunmanın yollarını insanlara göstermen için gönderdik²².

Kısa bir girişten sonra bu ayetteki hasene ve seyyie kelimelerinin her iki açıdan değerlendirilmesine geçebiliriz. Bu ayetin yorumuna başlamadan önce de bu ayetle alakalı olarak düşündüğümüz çerçeveyi arz etmekte fayda mülhaza ediyoruz:

A. Hasenenin/İyiliğin Allah'tan Olması

Kur'an'ın bize verdiği önemli derslerden biri de, insana, maddî- manevî her ne güzellik/iyilik isabet ederse, onun -doğrudan veya dolaylı olarak- Allah'tan olduğudur.

Burada *mâ esâbeke min hasenetin* gibi bir ifade kalıbındaki 'hasene' kelimesinin, hayır ve taat bağlamındaki ikinci bir anlamın düşünülmesine müsaade etmeyeceği ileri sürülebilir. Buna cevaben birkaç hususu hatırlatmada yarar mülhaza ediyoruz:

i. Arap dilinde *Esâbenî tevfîkun min'allâhi ve 'avnun min'allâhi* /Bana Allah'tan bir tevfiğ ve yardım isabet etti" denilebilmektedir ki, bununla, taât cinsinden olan amellerde Allah'ın kulunu muvaffak kılması ve yardımında bulunması kastedilir²³.

22) Yine bu ayetin sonunda '*.. ve buna şahit olarak Allah yeter*' denilmektedir ki bu ifadeyi de yine ayetin kendi bağlamında şöyle açabiliriz: 'Sen sadece bu hususta ifâ etmen gereken görevi yap, ötesini rabbine bırak, zira O seninle onlar arasında bir şahittir. Yani onların iyiliklere yönelmeleri ve kötülüklerden uzak kalmaları konusunda göstermiş olduğun her türlü gayreti ve onların senin bu tebliğine nasıl bir karşılık verdiklerini Allah çok iyi bilmektedir.

Buradaki hasene ve seyyie kelimeleriyle, kulun amel bağlamındaki iyilik ve kötülüklerinin de kastedildiğini açıklığa kavuşturan diğer bir önemli delil ise, bir sonraki ayette gelen şu ifadelerdir: "*Kim rasûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına muhafız göndermedik.*" Nisa, 80.

Bu ayet-i kerime de yine kendi konteksti içinde değerlendirildiğinde karşımıza şöyle bir anlam çıkacaktır: Senin iyilik ve kötülükler konusunda Allah'tan almış olduğun öğretileri dikkate alıp itaat eden, aslında seni bu gerçeklerle gönderen Allah'a itaat etmiş olmaktadır, ancak senin bu tebliğinin karşısında her kim de nefesine uyar, kendi bildiğini okursa, ille de onları iyiliklere yönlendireceğim ve kötülüklerden muhafaza edeceğim diye uğraşma, çünkü biz seni onların üzerine muhafız göndermedik, rasûl gönderdik.

Nitekim bu ayetin devamında "Onlar 'baş üstüne' de derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir grup, senin söylediklerinin tersine plan kurarlar. Ve Allah onların kurduklarını (bir bir) kaydediyor. Artık onlardan vaz geç ve sen (onları) Allah'a (havale ederek) tevekkül et. Ve (bilmiş ol ki bu konuda) sana (kendisine dayanılacak) bir vekil olarak Allah yeter." denilerek, bunların tamamıyla kötülüklerin yuvası haline gelmiş insanlar olduğu bildirilir ve Hz. Peygambere onların kötü tutum ve davranışlarıyla mücadele etmesinin artık bir faydasının olmayacağı hatırlatılır.

23) er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, V, 195. Bu ayette geçen 'hasene'nin anlam çerçevesiyle ilgili olarak bazı müfessirlerce yapılan diğer bir itiraz ise 'müşterek bir lafzın aynı anda iki anlama gelmesinin caiz olmayacağı' ön kabulünden hareketle, hasene kelimesinin burada maddî nimet anlamının dışında kullanılmış olduğunu iddia etmenin doğru olmayacağı şeklindedir.

ii. Gerek Nahl suresinin “*Nimet olarak size ulaşan ne varsa hepsi Allah’tandır.*”²⁴ ayetinde geçen ‘nimet’ kelimesinin, gerekse bu ayette geçen ‘hasene’ kelimesinin, rızık anlamında olduğu gibi insanların ameli planda sergilemiş oldukları iyilikleriyle de ilgili her bir nimeti ifade sadedinde kullanılmış olduğunu düşünmemize bir mani olmayacağı kanaatindeyiz. Zira İbn Kayyım el-Cevziyyenin de ifade ettiği gibi ‘Allah’ın kulunu bir hayır ve iyiliğe muvaffak kılması onun hakkında bir iyiliktir.’²⁵

iii. Bu ayetin gerek muhatapları gerekse bağlamı yönüyle ikinci ayetten farklılık arzedən bir boyutu vardır. Bu cümleden olarak, birinci ayette zikredilen hasene kelimesinin ikinci ayetteki hasene kelimesiyle aynı anlam derinliğinde kullanıldığı ileri sürülemez, zira, birinci ayetin muhataplarının münafıklar olması hasebiyle onlar için seyyienin her iki kısmı söz konusu olsa da hasenenin/iyiliğin yalnızca maddi boyutu söz konusu olabilir, dolayısıyla, muhatapları bakımından bu ayetteki ‘hasene’ lafzının ‘hayır ve ta’ât’ anlamında da kullanıldığı söylenemez. Ancak birinci dereceden muhatapı Hz. Peygamber (s.a.v.) olan bu ikinci ayetteki ‘hasene’ kelimesi için durum böyle değildir. Zira Hz. Peygamber, Allah’ın kendisini maddi-manevî her türlü ihsanına mazhar kıldığı bir insandır. Bu itibarla bu lafzın muhtevasını yalnızca ‘maddi nimet’ anlamıyla sınırlı olarak değerlendiremeyiz.

Kısa bir değerlendirmeden sonra yüce Yaratıcının kullarını mazhar kıldığı afakî ve enfusî iyilikleri şimdi her iki boyutuyla ayrı ayrı ele alabiliriz.

1. Maddî Nimet Anlamındaki İyiliğin Allah’tan Olması

İnsanoğlunun yararlandığı bu türden her bir nimet Allah tarafından onun istifadesine sunulmuş birer rızıktan başka bir şey değildir.

Kur’an-ı Kerim, insan da dahil olmak üzere bütün varlıklara muhtaç olduğu rızık verenin Allah olduğu gerçeğini bir ayetinde şöyle açıklar:

“*Yeryüzünde yürüten (ve) kendi rızıkını taşıyamayan (yüklenemeyen) nice canlının ve sizin rızıkınızı Allah vermektedir.*”²⁶

Bütün canlı varlıkların harika bir surette rızıklandırılması ancak o yüce Kudret’e mahsustur. O’nun dışında hiçbir güç, değil tüm canlıların, en küçük bir canlının dahi rızıkını yaratması mümkün değildir. Çünkü en küçük bir canlı varlığa rızık icad etmek, gü-

Kur’an açısından bu durumun her zaman böyle olduğunu söyleyemeyiz. Zira Kur’an’da bir ayette bazen müşterek bir lafız iki anlamı içine alacak şekilde kullanılır. Al-i İmran suresindeki 26. ayet bunun en açık bir örneğidir: “*De ki: Ey Allahım, mülkün sahibi Sensin. Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de çeker alırsın. Dilediğini artır, dilediğini de zelil kılarısın. Hayır Senin elindedir.*” Bu ayette altı çizili ifadelerin birincisinde maddî nimet, ikincisinde ise manevî nimet söz konusu edildiği halde, ayetin sonunda her iki nimet de ‘hayır’ kelimesiyle ifade edilmiştir. Şu halde ‘hayır’ kelimesi gibi hem maddi hem de manevî nimet için kullanılan ‘hasene’ kelimesinin bu ayette müşterek bir anlamda kullanılamıyacağını ileri sürmek makul değildir.

24) Nahl, 16/53.

25) Bkz., İbn Kayyım el-Cevziyye, *Şifâu'l-Alîl*, s. 160.

26) Ankebut, 29/60. Keza bkz., Hud, 11/6.

neşe , havaya, suya, toprağa, buluta kısaca bütün bir kainata hakim olmayı gerektirir. Şurası bugün çok iyi bilinmektedir ki, en küçük birşeyin var edilebilmesi bile kainatla alakadardır. Sözelimi bir çiçeği icad edebilmek için tohuma, toprağa, havaya, suya, bulutlara ve güneşe güç yetirmek ve onlara emir dinletebilmek gerekir. Bu ise, ancak herşeye sözü geçen ve herşeye gücü yeten yüce Yaratıcı'ya has bir durumdur:

"Ey İnsanlar, Allah'ın size olan nimet(ler)ini hatırlayın; göklerden ve yerden sizi rızıklandıran Allah'tan başka bir yaratıcı mı var? (Böyle iken) nasıl oluyor da (O'na yönelmek yerine, inkara) götürülüyorsunuz/ çevriliyorsunuz?"²⁷

"Eğer O size verdiği rızık kesecek olsa, kimdir sizi rızıklandıracak.."²⁸

İnsanın gösterdiği çaba ve gayret sadece, sonucun Allah tarafından yaratılması için hazırlanmış şartlardır. Rızık gerçeği- Kur'an'da da açıkça vurgulandığı üzere- doğrudan doğruya Rezzak olan Cenab-ı Hakkın yaratmasına bağlı bulunmaktadır

Burada, 'tohumu toprağa insan ekmiştir, o biçmiştir, o öğütmüştür, o pişirmiştir' denilebilir. Ancak, farkında olmadan hergün yediğimiz bir lokma ekmekteki rolümüzün ilahî inayet karşısında ne kadar olduğunun iyi düşünülmesi lazımdır. Zira bilimelidir ki, o lokmanın ana kaynağı olan toprağı var eden ve onu ekime müsait hale getiren Allah'tan başkası değildir. Toprağa atılan buğday tanesinin toprak altındaki gelişim sürecini hazırlayan; ona çimlenme, başak verme yolunda nem, hava, bulut, ısı ve ışıktan yararlanma imkanı veren yine O'dur. Sonra toprağı işleme ve ürün alma için gerekli olan aklı, düşünceyi, kas ve kemikleri bize veren yine O'dur. Ve yine bir lokmayı ağza götürüp onun vücut için yararlı hale gelebilmesi için gerekli olan uzuvları var eden ve mideden pankreasa uzanan çizgide vücut mekanizmasını harekete geçiren O'ndan başkası değildir. Görülüyor ki, insan, ihtiyarî fiilleri içinde cereyan eden icraatlarında bile sürekli olarak Allah'ın iyiliklerine mazhar olan bir varlık olmaktadır. Bu gerçek bize Hz. İbrahim'in (a.s.) dilinden şöyle duyurulur:

"Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren ve içiren de O'dur. (Ve) hastalandığım zaman bana şifa veren de (yine) O'dur."²⁹

2. Hayır ve Taât Anlamındaki İyiliğin Allah'tan Olması

Her bir maddî hasene doğrudan Allah'tan olduğu gibi hayır ve taât anlamında enfûsî/manevî her bir hasene de temelde yine Allah'tan olmaktadır. Şöyle ki, her bir güzel amel ve davranışı, elçileri vasıtasıyla insanlara bildirip öğretmek suretiyle, kullarına bunları sergileme imkan ve fırsatını tanıyan Allah'tır. Ve yine insanların onları yapmasını emredip isteyen de O'dur. İnsan için bu durumda söz konusu olan sadece kendisine yolu gösterilen ve kendisi için teşvik edilen iyiliklere iradesiyle yönelip işlemektir.

Burada -ayetin ifadesinden hareketle- iyiliklerin gerçek anlamda kimden bilinmesi gerektiği hususunu izah etmeğe çalışırken, asla insan iradesinin rolünü küçümseyici bir

27) Fâtır, 35/3.

28) Mülk, 67/21.

29) Şuâra, 26/78-80.

tavır içinde olmadığımızı ve olamayacağımızı belirtmek isterim. Zira insan iradesi, iyiliğin meydana gelmesi konusunda yaratıcı bir özelliğe sahip olmasa da, Allah'ın, yaratmasını onun üzerine bina etmesi sebebiyle kendi çapından kat kat fazla önem arzetedir. Bir diğer ifadeyle, Allah'ın yaratması bizdeki bu iradeye bağlı kılındığı içindir ki, irade, apayrı bir değer ve kıymet kazanmaktadır.

Vurgulamağa çalıştığımız husus şudur: İnsanın, hayır ve iyiliğin meydana gelmesi hususunda Allah'a nispetle hissesi sınırlıdır³⁰. Çünkü insan yapmak istediği hayır ve iyiliği Allâh'ın vermiş olduğu sermaye (yetenek)³¹ ve güçle³² yapmış olmaktadır. Böyle olunca da kendisine ait olmayan bir sermaye ile iyilik yapan birinin iyiliğe gerçek anlamda sahip çıkması düşünülemez.

Sözgelimi, bir infakda (yardımda) bulunmayı iradesiyle dileyen bir insan bu iyilik ve hayrını ancak Allah tarafından yaratılmış olan nimetlerle yapabilmektedir. Zira insanın görünürde sahibi olduğunu zannettiği nimetlerin hepsinin gerçek sahibi Allah'tır. Onların elde edilmesi için güneşi toprağı, suyu, tohumu ve havayı bir nizam ve bütünlük içinde işleten Allah'tan başkası değildir.

Ayrıca iyilik arzusunu insanın kalbine koyan ve yardım edeceği insanı buna muhtaç kılan ve yapılan bu iyiliği kabul ederek sevap verecek olan da³³ yine Allah'tır. Böyle olunca, herhangi bir yardımda bulunan bir insanın bu iyilikteki hissesi irade planında yalnızca onu isteme ve ona yönelmeden öteye geçmemiş olmaktadır.

- 30) Ancak insanın hissesinin sınırlı olması, onun işlemiş olduğu hayırların değerinin ve de alacağı mükafatların da o nispette sınırlı olacağı anlamına gelmemektedir. Zira, Allah, insana, sınırlı/cüz'î iradesini hakkıyla kullandığı takdirde hesapsız mükafatta bulunacağını bildirmektedir.
- 31) Bu sermaye, Allah'ın (c.c) kullarına lutfetmiş olduğu göz, kulak, el, ayak gibi zahiri uzuvlar ve akıl, hafıza ve irade gibi manevî istidatlardır. İnsan kendisine verilmiş olan bu sermayeyi, yanlış kullanmadığı veya atıl bırakmadığı takdirde, onunla her bir iyilik ve güzelliğe mazhar olur. Nasıl ki, insan kapatmadığı (açık tuttuğu) gözüyle, varlığı görmesine vesile olan -Allah'ın yaratmış olduğu- ışığa mazhar oluyorsa, açık tuttuğu kalb gözüyle de -Allah'ın öğrettiği- manevi güzelliklere mazhar olur. Bu cümleden olarak diyebiliriz ki, insan, hayrı bizatihi var eden değildir, o, yalnızca mevcut olan hayra iradesiyle talip olan, alıp kabul eden bir pozisyondaydır.
- 32) İnsanın fiillerinin, Allah tarafından gerçekleştirilmiş olduğu, -Mutezile alimleri kabul etmese de- Ehl-i sünnet alimlerinin önemle üzerinde durduğu bir husustur. Mutezili düşünce bunu insan hürriyetiyle telif edemediği için kabullenememiştir. Ne varki böyle bir kabulde, insan hürriyetini ortadan kaldıran bir durum asla söz konusu değildir. Çünkü - fiili yaratan Allah olsa da- hür iradesiyle fiilin rengini belirleyen kulun bizatihi kendisidir. Esasen, fiillerimizi gerçekleştirilmeyi istediğimiz anda, muhtaç olduğumuz gücün bize Allah tarafından verilmiş olması, bizlere apayrı bir duygu ve güven aşılamaktadır. Bu, aklımızla düşünüp irademizle pratiğe dökülmesini istediğimiz bir işi, kendi sınırlı varlığımızla değil de, herşeye gücü yeten yüce Yaratıcının sınırsız gücüne havale etmek demek olduğundan, insana endişe yerine güven telkin eder. Bizim açımızdan bu, öylesine müjde ve huzur dolu bir düşüncedir ki, bizi yaratan rabbimiz, bizi fiillerimizle başbaşa bırakmamakla, kudret ve ilmiyle her zaman bizim yanımızda olduğunu göstermiş olmaktadır. Bir mümin için bundan daha sevindirici ne olabilir?
- 33) Nitekim İbnu'l-Vezîr (ö. 840 h.) bu ayetteki hasene kelimesinin Allah'ın kuluna vemiş olduğu sevap anlamına geldiğini belirtir. (Bkz., İbnu'l-Vezîr, Ebu Abdillâh el-Kasimî, *İsârü'l-Hakk Ala'l-Halk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1987, s.301.)

Birçok insan, yüce Yaraticının kendisine vermiş olduğu yetenek ve imkanla yapmış olduğu iyiliklerin temelde kimden bilinmesi gerektiği gerçeğini anlayamadığı için veya anlamak istemediği için iyiliklerin tamamıyla kendisinden kaynaklandığını düşünerek gurura, şımarıklığa kapılır³⁴.

Hamdi Yazır tefsirinde ilgili ayetin yorumuyla ilgili olarak şöyle der: Mutlaka şunu iyi düşünmek lazım gelir ki, Kur'an'da , hem "hepsi Allah'tandır" hem de "sana gelen her bir kötülük nefisindendir" şeklinde zikredilmesi, Allah ile insan arasında önemli bir alakanın varlığına delalet eder ki, bu da "*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*"³⁵ ayetinde anlatılan "niyabet" (naiblik/vekillik) ve "*Gerçekten Biz, emaneti göklere, arza ve dağlara arz ettik. Onu taşımaktan çekindiler ve korktular. Onu insan yükledi. (Ancak bir çoğu itibariyle) o da, (yüklediği bu emanet hususunda) çok zalim, çok cahil bulunmaktadır.*"³⁶ ayetinin yüce açıklamasında arzedilen "emanet"³⁷ meseleleridir. Kişi her ne zaman hareket ve planlarını kendi hesabına yapmağa kalkışırsa naipliğini ve taşımış olduğu emaneti su-i istimal etmiş ve kötülüğün kaynağı olmuş olur. Ve her ne zaman iradesini emanetin hakkının verilmesi ve naiblik görevini yürütülmesi açısından harcar/kullanır, kendini Allah'ın iradesine teslim ederse o zaman da Allah'ın iyiliklerine mazhar olmuş olur³⁸.

34) Pek çok insanın içine düştüğü bu yanlış mülahazaları izale bağlamında Kur'an başka bir ayetinde şöyle der: "*Ne yerde ne de nefislerinizde (gerek üzülmeye gerekse sevinmeye sebep olmak üzere) başınıza gelen hiçbir şey yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta bulunmuş olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. Bu, kaybetiğinize üzülmeyiniz ve Allah'ın size verdikleriyle de şımarımayasınız diyedir; Allah çok övünenleri sevmez.*" (Hadid, 57/22-23.) Parantez içindeki açıklamayı, ayetin sonundaki ifadeleri dikkate alarak verdik. Bu ayet, Allah'ın temelde bizim için hazırlamış olduğu hayırları iradelerimizle yönelip alırken, onların kendimizden kaynaklandığını düşünerek asla gurura kapılmamamızı vurgulamaktadır.

35) Bakara, 2/30.

36) Ahzab, 33/72.

37) Müfessirlerin kahr ekseriyeti, bu ayette geçen 'emanet' lafzının, insanın 'sorumluluğunu veya hâlifeliğini' ifade ettiği görüşündedirler. Yazır, tefsirinde bu tecvihe de yer verir, ancak bunun 'inançlık huyu' şeklinde anlaşılmasının daha muvafık olduğunu söyler. Müellif '*Makaleler*' isimli eserinde ise, 'emanet'in insana emaneten verilmiş olan 'akıl, ihtiyar ve şuur' gibi kuvveler olduğunu belirterek şöyle der: İnsanın bu akfı ve iradî kuvvelere mazhar kılınması, onun bu alemde doğru ve güzel amel sergileyebilmesi ve O'nun (c.c) adına birçok tasarrufa namzed olabilmesi içindir. Daha öz bir ifadeyle, onun bu duygularla donatılması hilafete layık olabilmesi ve gereğini yerine getirebilmesi içindir. (Yazır, *Makaleler*, Kitabevi Yay., İst. 1997, I, 51.)

Burada, Kur'an'da emanetin 'irade' anlamında kullanılmış olduğunu ısrarla vurgulayan S. Kutub'u da hatırlatmış olalım. (Bkz., Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 1988, V, 2885.)

İnsanın benliğini oluşturan bütün bu duyguların ona Yaraticısı tarafından emaneten verilmiş olduğu inkarı mümkün olmayan bir gerçektir. Zira insanın, yaratılıştan alıp getirdiği bu duyguların oluşumunda her hangi bir dış dahi söz konusu değildir. Bu itibarla, insanın, benliğini oluşturan bu duyguların sahibini tanıyamayıp herşeyi kendinden bilmesi yer yüzünde üstü örtülemeyecek en büyük cehalettir. Ve böylesi bir cehaletin doğduğu inkarcı bir tipin, yaşadığı zaman diliminde arzu ve isteklerine ters gelen, keyfini bozan herşeye ve herkese karşı zulmün her çeşidini mübah görüp onunla karşılık vermesi kaçınılmazdır.

38) Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1399.

Özetle ifade etmek gerekirse, yüce Yaratıcı'nın verdiği akıl ve irade gibi manevî istidatlarla, göz, kulak, el, ayak gibi zahirî uzuvlarla ve o'nun emriyle hayır işleyen bir insan da, o hayra sahip çıkamaz, hakiki anlamda 'ben yaptım' diyemez. Çünkü onu, o işi yapabilecek şekilde yaratan ve o hayrı işlemesi için emir, imkan ve güç veren Cenab-ı Allah'tır.

B. Seyyienin/Kötülüğün Nefisten Olması

Seyyie lafzı Kur'an'da hem insanın kötü ameline karşı verilen bir 'ceza' ve 'musibet' anlamında³⁹ hem de 'ceza' gerektiren kötü amel' karşılığında⁴⁰ kullanılmıştır. Biz bu ayette 'seyyienin' her iki anlamının da kastedildiği kanaatindeyiz⁴¹.

Bu cümleden olarak, seyvie kelimesinin 'ceza' veya 'musibet' anlamından hareketle, *"..Sana gelen herbir kötülük ise, nefsendendir"* ayeti, 'Sana gelen her bir seyvie/ceza senin kendi kusur veya hatan yüzündendir' şeklinde anlaşılabileceği gibi, bu lafzın 'kötü amel' anlamından hareketle bu ayetin manasının, 'musab olduğun (maruz kaldığın) her bir seyvie/kötü iş senin nefsendendir, yani, nefsinin seni ona sürüklemesindendir' şeklinde yorumlanabilmesi de gayet mümkündür.

Bu yaklaşımımız için şöyle bir itiraz gelebilir: Kur'an'da insanın işlemiş olduğu fiiller için *'bimâ fe'alû, bimâ kesebû veya bimâfe'altum, bimâ kesebtum'* gibi kalıplar kullanılmaktadır, dolayısıyla bu ayette 'sana (Allah'tan) gelen' anlamındaki *mâ esâbeke* gibi bir ifade kalıbının arkasından gelen 'seyyie' kelimesinin, 'kötü amel' manasında kullanılabileceğini düşünmek doğru olmaz.

Bu, izahı güç bir husus değildir. Şöyle ki, işlenen her bir kötü amel, insanın istek ve ısrarının karşılığı olarak -Ehl-i Sünnet alimlerinin de vurguladığı üzere⁴² - Allah tarafından gerçekleştirilmiş olması bakımından, O'ndan gelmiş olmaktadır, ancak, sebep ve menşinin nefis olması hasebiyle kötülük, insana ait olmakta ve ona nispet edilmektedir.

Seyyienin/kötülüğün her iki türünün de insan nefsiyle ilişkili olarak meydana geldiğine dikkat çeken bu ayetin ifade ettiği gerçeği şimdi sırasıyla ele alacağız:

1. Cezâ Anlamındaki Kötülüğün Sebebinin Nefis Olması

Bu başlık altında insanın işlemiş olduğu suç ve günahlar yüzünden maruz kaldığı seyvie/ceza üzerinde duracağız.

39) Bkz., Al-i İmran, 3/120; A'raf, 7/131; Ra'd, 13/6; Neml, 27/46; Rum, 30/36.

40) Bkz., Bakara, 2/81; nişa, 4/85; En'am, 6/160; Yunus, 10/27; Ra'd, 13/22; Mu'minûn, 23/96; Neml, 27/90; Kasas, 28/54; Ğafir, 40/40; Fussilet, 41/34.

41) Bu görüşü paylaşan alimler için bkz., el-Behbehârî, Ahmed b. İbrahim, *Şerhu'l-Akide'ti'r-Tahaviyye*, (thk.: Muhammed Said el-Kahtanî), el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1391, s.114; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Şifâu'l-Alîl*, I,160; Yâzır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1397, 1398.

42) Bilindiği üzere, Ehl-i sünnet anlayışında, iyi olsun kötü olsun, her bir fiilin gerçekleşebilmesi, Allah'ın yaratmasıyla izah edilir. Mesela bkz., el-Eşârî, *el-İbâne*, s.133; el- Maturidî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s.229;

Kur'an sıklıkla 'kendi yaptıkları yüzünden' ve 'kendi kazandıklarıyla'⁴³ ifadelerini kullanarak gelen musibetlerin, insanın yanlış ve kusurlarında aranması gerektiğini bildirir. Yüce Allah bu hususu bir ayetinde şöyle beyan eder:

*"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah (günahlarınızın) bir çoğunu affeder (de onlardan ötürü bir musibet vermez.)"*⁴⁴

Bu ayete göre, insanın başına gelen her bir musibetin onun işlediği bir günaha ceza olarak geldiği anlaşılmaktadır. Şu halde insanın başına gelen ceza cinsinden her bir musibeti kendinden bilmesi gereğinin Kur'an'ın bir emri olduğunu söyleyebiliriz. Aksi bir düşünce insanı, daima dışarıda bir suçlu aramaya sevkedecektir. Bunun içindir ki, Kur'an bize bir ölçü vermektedir: Suçlu başkası değil, kendi nefsinizdir.

Ancak burada şu hususu açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Acaba insanın başına gelen her bir sıkıntı ve musibet mutlaka onun işlemiş olduğu bir suç veya bir kusur ve ihmal sebebiyle midir? Buna, Kur'an'ın diğer ayetlerini de dikkate aldığımızda 'evet' diyebilmemiz isabetli gözükmemektedir. Zira Kur'an'da insanların bağlılıklarını ve sabırlarını ölçmek ve ibret almalarını sağlama için de bir çok sıkıntı ve musibetle denendikleri bildirilmektedir. Örnek olarak şu iki ayeti verebiliriz:

*"(Ey inananlar), yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Sıkıntı ve musibet onlara öylesine dokunmuş ve öylesine sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve beraberindeki mü'minler 'Allah'ın yardımı ne zaman' diyecek hale gelmişlerdi.."*⁴⁵

*"Biz mutlaka sizi, biraz korku ile, biraz açlık ile, yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. (Ey Nebi), sen sabredenleri müjdele. Onlar ki başlarına bir musibet geldiğinde 'Biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz' derler."*⁴⁶

Görüldüğü gibi insanın başına gelen musibetlerin bir kısmı işlemiş oldukları suç ve günahlarının cezası olarak bir kısmı da onların bağlılıklarını ölçmeye yönelik olarak gelmektedir. Bu ikinci kısımda onların sabır ve teslimiyet duygularının geliştirilmesi ve buna bağlı olarak Allah nezdindeki mevkilerinin yükselmesi söz konusudur.

Bu cümleden olarak burada, 'başınıza gelen her bir musibet nefsinizdendir' ayetini, 'günah ve kusurlarınızın arkasından ceza olarak gelen her bir musibet sizin kendi yüzünüzdendir' şeklinde yorumlamamızın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Bu bağlamda üzerinde durulması gereken bir nokta da şudur: İnsan işlemiş olduğu her bir günahından ötürü bu dünyada mutlaka cezalandırılmamaktadır. Eğer o her bir yanlış düşünce ve hareketinden dolayı cezalandırılacak olsaydı, gözünü musibetten açmayan bir varlık olurdu. Nitekim rahmeti gazabının önünde bulunan yüce Allah günahların çoğunu affedip bağışladığını bildirmektedir:

43) Bkz., Nisa, 4/62; Maide, 5/49; En'am, 6/129; A'raf, 7/96; Tevbe, 9/95; Nahl, 16/34; Kasas, 28/47; Rum, 30/36; Mu'min, 40/17.

44) Şurâ, 42/30.

45) Bakara, 2/214. Keza bkz., Al-I İmran, 3/142; Tevbe, 9/16; Mu'minûn, 23/115.

46) Bakara, 2/155-156.

*"Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gereğini yapar). Şüphesiz ki Allah kullarını (bihakkın) görendir."*⁴⁷

İnsanın musibete maruz kalmasına sebep olan hususları Kur'an açısından üç grupta mütalaa etmek mümkündür: i. Nimetlere nankörlük etmek, ii. İnsanlara zulmetmek, iii. İlahî kurallara uymamak.

Lutfedilen nimetlere nankörlükle karşılık veren bir beldenin akıbeti bir ayette şöyle resmedilir:

*"Allah (ibret için size) bir beldenin durumunu misal verir: O belde güvenli/huzurlu idi; ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı."*⁴⁸

Zulmün -uhrevî bir cezanın sebebi olduğu gibi- dünyevî bir musibetin de sebebi olduğunu ise Kur'an, Hz. Musa'nın ümmetinin şahsında *"..Onları zulümleri sebebiyle yıldırım çarptı.."*⁴⁹ ayetiyle dile getirir.

Kur'an'da insanın musibete maruz kalmasına sebep olarak gösterilen diğer bir husus da, ilahî kuralların dikkate alınmamasıdır. Bu ilahî kurallar gerek teşriif anlamda olsun gerekse tekvinî anlamda olsun uyulmaması durumunda uhrevî cezayı gerektirdiği gibi dünyevî bir cezayı (musibeti) de gerektirmektedir. Mesela, Kur'an iffetle yaşama kuralını çiğneyip fuhşun yayılmasını isteyenlerin her iki musibete de maruz kalacaklarını bildirir:

*"İnananlar içinde fuhşun yayılmasını arzu edenler için dünyada da ahirette de acı bir azap vardır. Allah bilir siz bilmezsiniz."*⁵⁰

Tekvinî emirlere uymamanın insanı yüz yüze getirdiği musibet Kur'an'da açıkça bildirilmese de, bu esasında her bir insanın bizzat tecrübe ettiği bir vakiadır. Nasıl ki, dinin prensiplerini dikkate almama, özellikle, uhrevî cezanın bir sebebi olmaktadır, bunun gibi, Allah'ın, hayatın işleyişi ile ilgili vaz' ettiği kanunlara/prensiplere muhalefet etmek de, o türden dünyevî bir cezanın/musibetin gönderilmesine bir sebep olmaktadır.

İnsanın başına gelen musibetlerin -işlenilen günahlar yanında- tekvinî emirlere sarılmadaki ihmal ve kusurun bir cezası olarak düşünülmesi hususunda ise, Uhud'da -Hz. Peygamberin talimatlarını göz ardı ederek- zamansız bir biçimde mevzilerini terkeden bir kısım müslümanların durumlarını örnek verebiliriz:

*"(Bedir'de) iki mislini (düşmanlarınızın) başlarına getirdiğiniz bir musibet (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'nerden bu musibet başımıza geldi?' dediniz. De ki, (başınıza gelen) o (musibet) kendi kusurunuzdandır."*⁵¹

47) Fâtır, 35/45.

48) Nahl, 16/112.

49) Nisa, 4/153.

50) Nur, 24/19. Bu bağlamda, peygamberlerinin koyduğu ölçü ve kuralları hiçe sayarak hevalarına göre bir hayat sürdürenlerin daha dünyada iken birçok cezaya/musibete maruz bırakıldıklarını da hatırlatabiliriz.

51) Al-i İmran, 3/165.

2. Kötü Amel ve Günah Anlamındaki Seyyienin Nefisten Olması

İnsan nefsi, hem iyiliklere hem de kötülüklere meyilli birbirine zıt iki duygu yumağından müteşekkil bir yapıda yaratılmıştır. Kur'an'da "*Ona hem fücuru (kötülük duygusunun tohumlarını) hem de takvayı (bunlardan korunma istidadını) ilham edene yemin olsun ki, onu temizleyen iflah olmuş, kirlenip örten ise, ziyana uğramıştır*"⁵² beyanıyla insan fıtratının birbirine zıt bu iki eğilimine işaret edilir⁵³.

Akıl ve irade gibi insan nefsinin hakikatını oluşturan birinci boyutu, temelde Yaratıcı tarafından iyiliğe programlanmıştır. Ancak nefsin öfke, haset, kin ve şehvet gibi hislerden müteşekkil ikinci boyutu insanı sürekli olarak kötülük yapmağa iter. İşte bu hislerin baskısına maruz kalan bir akıl ve iradenin artık hayır ve iyiliğe taraftar olması söz konusu değildir. Nitekim Kur'an'da "*Şüphesiz ki nefis kötülüğü (aşırı bir şekilde) ister*"⁵⁴ ayetiyle insan nefsinin bu pozisyonuna dikkat çekilir.

Kulun, -kendisini fücra çeken hisleri itibariyle bilerek veya bilmeyerek- insanî çizgiden aşağı düşmesi her an muhtemel olması yönüyle, onun düşmemek için, aklını besleyecek ve iradesini güçlendirecek iman eksenli bir düşünceye ve bu düşüncenin sağlıklı temrinatları diyebileceğimiz salih amellere ihtiyacı söz konusudur. Aksi takdirde, -ta-bir caiz ise- insan fıtratında, şeytanın ateşlemesine müsait birer dinamit gibi duran öfke⁵⁵, kin, haset ve şehvet gibi hislerin, akıl ve iradeyi etkisiz hale getirip insanı, esfel/düşük bir hayata götürmesi kaçınılmazdır.

Dinin ve selâm aklın onaylamadığı kötülükler insanla ortaya çıkmaktadır. Bununla şunu anlatmak istiyoruz: İnsan, nefsinin negatif boyutunu temsil eden duygularına teslim olarak iradesini menfi yönde kullanmadıkça kötülük meydana gelmez.

İradesiyle kötülüklere sebep olan insanın bazen de 'madem ki Allah dilemedikçe ben dileyemem, O mücadele etmedikçe ben bir kötülük yapamam, öyleyse yaptıklarım da ne dahlim var ki, mes'ul ve günahkar olayım' diyerek sorumluluk fikrini üzerinden atmağa çalışması söz konusudur ki, işte bu noktada Kur'an beşere '*sana gelen her bir seyyie/kötülük senin nefsindendir*' hitabıyla seslenerek, kötülüklerin insanın kendi nefsinden kaynaklandığına dikkat çeker ve dolayısıyla onun yapacaklarından sorumlu tutulacağını bildirir.

Bu ayette vurgulanan 'şerrin nefisten olması' hususunu psikolojik bir açıdan değerlendirmek de mümkündür: Her şeye olumsuz tarafıyla bakan veya olaylara hep pesimistik/karamsar bir bakış açısıyla yaklaşan bir insanın, maruz kaldığı nahoş her bir sonucun sebebinin, kendisi olduğunu söyleyebiliriz.

52) Şems, 91/7-11. Bu ayeti 'Allah insanın nefesine tutum ve düşüncelerinin fucur mu yoksa takva mı olduğu konusunda fıtrî kabiliyetler yerleştirmiştir' şeklinde anlamak da mümkündür.

53) Bkz., Musa Carullah, *Kitabu's-Sunne*, (çev.: Mehmet Görmez), Ankara Okulu Yay., Ankara 1998, s.50; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, (çev.: Hey'et), İnsan Yay., İst. 1986, VII,133.

54) Yusuf, 12/53.

55) Nitekim bir hadis-i şerifte '*gazap/öfke, şeytandır*' denilerek, şeytanın içimizdeki fücûr duygularımızı tahrik eden bir varlık olduğuna dikkat çekilir.(Bkz., İbn Hanbel, *Müsned*, IV,226.)

'Şerrin nefisten olması'nın ahlakî açıdan temellendirilmesine gelince: Giriş kısmında da değindiğimiz üzere, ahlakî açıdan, kötülük, 'iyinin karşısında yer alan, yanlış ya da kabul edilemez şey' olarak ve de 'mutluluğa, ideallere ve amaçlara ulaşmayı engelleyen durum' olarak tarif edilir. İnsan tabiatı, kendisini iyilik ve güzelliğe sevkeden duygulara sahip olduğu gibi, onu aşağı çeken duygulara da sahiptir. İşte insan, tabiatının bu ikinci yanıyla, etik olarak her bir kötü sonuca maruz kalabilir. Onun bunlardan kurtulabilmesi ancak, bu duygularını aklının kontrolünde tutmasıyla mümkündür. Aksi takdirde, davranışlarının problemlili, işlerinin de, çevresinin huzur ve mutluluğunu engelleyici bir eylem halini alması kaçınılmaz olur.

Şu halde insanın istediği her bir iyilik ve güzelliği temelde isteyip emreden Allah olduğu halde kötülükleri isteyen ve onlara davetiye çıkaran yalnızca insan nefsinin kendisi olmaktadır. Zira Allah kulunun kötülüğünü istemez ve ona asla zulmetmez⁵⁶. O kullarının şükrüne/kulluğuna razı olur, inkar ve nankörlük türünden tavırlarına asla razı olmaz⁵⁷.

İnsan, Allah'ın kendisine vermiş olduğu akıl ve irade gibi bir yeteneği; göz, kulak, el ve ayak gibi maddî bir sermayeyi O'nun emrinin zıddına olarak kötülük ve şer istikametinde kullanan bir insan da, sorumluluğu üzerinden atmak için 'bana bu kötü işleri yapacak istidatı ve vücudu' Allah verdi, diyemez. Çünkü yüce Yaratıcı bu sermayeyi ona kötülük yolunda kullanması için vermemiştir ve kulunun bu sermaye ile haram bir fiil işlemesine asla rızası yoktur.

İnsan yüce Yaratıcı'nın -onun terbiye ve terakkisi için- göstermiş olduğu iyilik ve hayır ile ilgili ölçü, esas ve uygulamalardan uzak durmakla esasında kötülüğe adım atmış olmaktadır. Diğer bir ifadeyle insan, yüce Allah'ın kendisine uyulmasını istediği mevcut esasları ve bu esaslar üzerine kurulu mevcut amelleri reddetmek, terketmek veya ihmal etmekle hem günaha girmiş olmakta hem de başka fiilî günahların işlenilmesine kapı açmış olmaktadır. Bu cümleden olarak denilebilir ki, dinde iyilik ve güzelliğin ifadesi olan imana veya amele dayalı herhangi mevcut bir ölçü ve esasın reddedilmesi veya terk edilmesiyle kötülükler kendiliğinden oluşmaktadır. Mesela, dinin, insan tabiatında var olan şehvet hissinin tatmini için önerdiği meşru çizgide iffetle yaşama kuralını reddeden veya terk eden birisi, toplum nizamını tahrip eden zinaya kendisini mahkum etmiş olmaktadır.

Bu bağlamda üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da şudur: İnsanın kötülük ve şerdeki hissesi, iyiliklerin meydana gelmesi hususundaki hissesine kıyas edilmeyecek kadar büyük olmaktadır. Zira kötülükler ve şerler ifsad ve tahrip cinsindendir. Yapmanın zor, yıkmanın kolay olması hasebiyle, iyiliklerin yapılması ve meydana getirilmesi hususunda pek kısa olan insan eli, yıhma ve tahrip hususunda pek uzun bulunmaktadır. Sözelimi, bir insanın, bir binanın meydana getirilmesi için mühendise, ustaya, işçiye, tahtaya, çimentoya, suya, çiviye, zamana ve daha bir çok şeye ihtiyacı vardır. Ancak, zor

56) Bkz., Fussilet, 41/46.

57) Bkz., Zümer, 39/7.

şartlar ve uzun zaman içinde yapmağa muvaffak olduğu o binayı yıkmak ve tahrip etmek isteyen bu kişi için sadece bir kaç dinamitle birlikte birkaç dakika kafi olmaktadır. Görüldüğü gibi, birşeyin meydana getirilmesi için gerekli olan güç, zaman ve imkanın belki binde biriyle o şeyin yıkılıp tahrip edilmesi gayet mümkün olmaktadır.

İnsan hiçbir kuvvet harcamadan sadece terk etmek veya ihmal etmekle de birçok tahribata sebep olabilir. Mesela, bir an için başında bulunduğu dümenden ayrılan kişi, yapılması gereken bir işi yapmayıp terketmekle büyük bir mal ve can zayiatına sebebiyet verebilir.

Konunun açıklığa kavuşturulması için verdiğimiz çeşitli örneklerden de anlaşılacağı üzere, insanın iyilik ve kötülüklerdeki rolünü eşitleyebilmemiz pek olanaklı görünmemektedir.

Kısaca, insan bir iyiliğin meydana gelmesinde iradesinin dışında pek çok şeye muhtaç iken, kötülüğün meydana gelmesinde yapmakla memur olduğu bir görevi sadece terk veya ihmal etmesi bile yeterli olmaktadır. Bu itibarladır ki, gerçek anlamda iyiliğin faili olması hususunda insanın hissesi sınırlı bulunduğu halde kötülük ve şerdeki rolü sınırsız denecek bir özellik arz etmektedir.

C. İnsanların Fiilleri Bağlamında, İyilik ve Kötülüklerin Allah Tarafından Yaratılması

Nisa suresinin 78. ayetinde 'hasene' ve 'seyyie' lafzından sonra gelen "...De ki: Hepsi Allah'tandır" cümlesinin, kulun fiillerini de kapsayıp kapsamadığı ihtilaf konusu olmuştur.

İlgili ayetin tahlilini yaparken de değindiğimiz gibi gerek tefsir gerekse kelimelerin çoğunluğu bu cevapla maddî nimet ve musibetlerin kastedildiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte bu ifadenin insanın fiillerini de kapsadığını ileri sürenler de olmuştur⁵⁸.

Bu bağlamda Nisa suresinin bir sonraki "*Sana gelen herbir iyilik Allah'tandır. Başına gelen herbir kötülük ise nefisindendir. Biz seni insanlara rasûl gönderdik; bunun şahidi olarak da Allah yeter.*"⁵⁹ ayetiyle daha ziyade Mutezilî kelamcılar ilgilenmişler ve bu ayeti, kulun fiillerinin yaratıcısı olduğunun bir delili olarak ileri sürmüşlerdir. Mesela, Ebu Ali el-Cübbâî (ö.303/916), bu ayetin yorumuyla ilgili olarak şöyle der: İyilik, her ne kadar kulun kendisinin yaratmış olduğu fiillerden ise de, kul o fiile ancak Allah'ın lutfu ve kolaylaştırmasıyla ulaşmaktadır. İşte bu yönüyle hasenenin Allah'a nispeti doğru olur. "*..Sana gelen her bir seyyie senin nefisindendir*" cümlesinde ise, kötülüğün -yaratma dahil- her bakımdan Allah'a nispeti kesilmiştir⁶⁰.

Cübbâî'nin, hususiyle "*..Sana gelen her bir seyyie senin nefisindendir*" ayetinin ifadesinden hareketle, 'kulun ihtiyarî fiillerinin yaratıcısı olduğu' tezini temellendirmeye

58) Bkz., er-Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb* V,195; el-Beyadî, Kemaluddin, *İşaratu'l-Merâ min Ibarâti'l-İmam, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî*, İst. 1949, s. 310; es-Subkî, Tacuddin Ebu Nasr, *es-Seyfu'l-Meshûr fî Şerhi Akîdeti Ebî Mansur*, (takdim ve terceme: M. Saim Yeprem), İfav. Yay., İst. 2000, s. 34.

59) Nisa, 4/79.

60) Bkz., el-Beyadî, Kemaluddin, *İşârâtu'l-Merâm min Ibarâti'l-İmâm, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî*, İst. 1949, s. 310; Keza bkz., Kadî Abdulcebbar, *Tenzihu'l-Kur'ân anî'l-Metâin*, s. 102.

kalkışması tutarlı değildir. Çünkü bu ayetin öncesindeki ‘..Sana gelen her bir iyilik Allah’tandır..’ ifadesi böyle bir iddianın doğruluğuna izin vermez. Çünkü kulun ihtiyarî fiillerinin bir kısmı da hasenat cinsindendir.

Kur’anın bu bağlamda takip ettiği üslup dikkatlice incelenirse, Mutezilenin bu ayetle ilgili sergilemiş olduğu yaklaşımın isabetli olmadığı görülecektir. Mesela, Al-i İmran suresinde şöyle buyrulur:

*“De ki: Ey Allahum, mülkün sahibi Sensin. Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de çeker alırsın. Dilediğini azîz eder, dilediğini de zelif kılarırsın. Hayır Senin elindedir. Sen herşeye gücü yetensin”*⁶¹

Allah (c.c.), burada -altını çizdiğimiz hususların da kendisine ait olduğunu bildirdiği halde- ayetin sonunda yalnızca hayrı kendisine nispet etmiştir. Bu, vahiy dilinin takip ettiği bir üslup olup bununla, yüce Yaratıcı hakkında oluşabilecek yanlış mülahazalara meydan vermemek gibi bir maksat gözetilmiş olabilir.

Şu halde, burada yalnızca hayrın Allah’ın kudret elinde olduğunun bildirilmesi, hayırdan başka birşeyin O’nun elinde olmadığı anlamına gelmemektedir. Diğer bir ifadeyle, ayetin sonunda yalnızca hayrın zikredilmesi, kötülüklerin O’nun kudret ve yaratmasının dışında kaldığını göstermemektedir. Bunu gibi, Nisa suresinin ilgili ayetinde de maddî-manevî, afakî-enfüsî her türlü kötülüğün kula nispet edilmesi, kulun işlemiş olduğu kötülüklerin Allah’ın irade ve kudretinin dışında meydana geldiğini göstermez.

Mutezilî yaklaşımın yanlışlığına kısaca değindikten sonra netice olarak diyebiliriz ki, bu ayette asıl vurgulanmak istenen ‘gerek iyiliklerin gerekse kötülüklerin sebep ve kaynağının kim olduğu’ diğer bir ifadeyle ‘bunların kimden bilinmesi gerektiği’ hususudur. Bununla birlikte bu ayetin, ‘insanın sergilemiş olduğu iyilik ve kötülüklerinin Allah’ın yaratmasıyla varlık sahasına çıktığı’ gerçeğini de içine alan bir anlam derinliğine sahip olduğunu düşünmeye de bir mani olmadığı kanaatindeyiz.

Çalışmamızı noktalamadan önce insanın iyi veya kötü bütün fiillerinin Allah’ın yaratmasıyla meydana geldiği hususu üzerinde durmak istiyoruz.

Kur’an’ın ‘Allah’ın herşeyin yaratıcısı’ olduğunu bildiren ayetleri ve gerekse bu ilahî beyanı teyid eden bugünkü fizyoloji ilminin verileri, insanın iyi veya kötü bütün fiillerinin ancak mutlak bir kudretle meydana gelebileceğini göstermektedir.

Bu oluşum ve değişimler ister afakta (dışımızda) ister enfüste (içimizde) olsun birşey değiştirmez. Kuran’ın bu konudaki ifadesi genel olup varlığın hem fizik ve hem de metafizik boyutunu kapsamaktadır. Hadiseler dünyasında insanların iradeleri ve amelleri ne şekilde cereyan ederse etsin yaratıcı yalnızca Allah’tır ve onun bu hususta hiçbir ‘şerfî’ de yoktur.

Bugün tıbbın, insan mekanizmasının çalışmasıyla ilgili olarak sunduğu bilgiler ışığında diyebiliriz ki, insan iradesine bağlı olarak cereyan eden en basit bir eylem ve hareket de bile -onun yöneldiği eylemi/işi tercih etmesi dışında- bir dahli söz konusu değildir. İnsan rahatlıkla yapabildiği yürüme, koşma, konuşma, gülme gibi vücut fonksi-

61) Al-i İmran, 3/26.

yonların alışmış olabilir, ancak insan bir kere daha durup düşünmelidir ki, insanın bir hareket veya eylemi için gerekli olan tüm kasları, kemikleri, hücreleri kısacası vücudundaki her türlü detay onun bilgisi dışında işlemektedir. '*İnsan Mucizesi*' isimli eserde konunun bu yönüyle ilgili olarak sunulan bilgileri burada arzetmede fayda mülahaza ediyorum:

Kolumuzu kaldırmak istediğimizde dirseğimiz bükülür, yemek yemek istediğimizde çene kaslarımız çalışır, hızla bir yere koşmak istediğimizde bacak kaslarımız hemen harekete geçer ve yorulduklarında bu kaslar anında gereken tedbirleri alır. Ancak vücudumuzda her saniye gerçekleşen tüm bu faaliyetler bizim bilgimiz dışında gerçekleşir. Mesela en basit bir eylem gibi gözükken kolun bir hareketini inceleyelim: İnsan kolunu her kaldırmak istediğinde o anda merkezden/beyinden bir elektrik sinyali yola çıkar Bu karmaşık yolculuk sırasında sinyal öncelikle omuriliğe uğrar. Oradan da mesajın iletilmesi gereken organa (kaslara) doğru hızla yol alır. Elektrik akımı kas yüzeyi üzerinden geçer ve kası oluşturan milyonlarca kas lifinin -adeta motorun kontağını çevirir gibi- hareketini başlatır ve uyarıyı alan lifler derhal tepki verir ve kasılırlar. Sonuç olarak kol kası bütün olarak kasılır ve kol dirsekten bükülür. Tüm bu işlemler biz ancak gözümüzü açıp kapayınca kadar biter. Bütün bu gelişmeler saniyenin binde biri gibi çok kısa bir zamanda gerçekleşir. Yani kaslardan geçen elektrik akımı saniyenin binde biri kadar bir hızla ilerleyerek kas liflerinin kontağını çevirir.

Burada mekanizmaya yerleştirilmiş bilgi alış verişini sağlayan milyonlarca vericinin gördüğü iş de gayet dikkat çekicidir. Biraz daha açarsak, kasların ve eklemlerin içinde vücudun o anki konumuna ait bilgileri veren milyarlarca küçük mikroreseptör (mikro algılayıcı) vardır. Bu algılayıcılardan gelen mesajlar, merkezi sinir sistemine ulaşır ve burada yapılan değerlendirmeye göre kaslara yeni emirler verilir. Hasılı, insanın yapmak istediği hareketin her aşamasında kasların içindeki milyonlarca alıcı her an kasların konumlarını merkeze bildirir. Merkezden/beyinden de kaslara bir sonrasında ne yapmaları gerektiği bildirilir. Tabiatıyla insan bu baş döndürücü bir hızda gerçekleşen bu kimyasal ve fiziksel reaksiyonlardan habersizdir⁶², o yalnızca elini kaldırmak ister ve elinin kalktığını görür.

Sonuçta 'yapan Yaratıcı'dır' diyemese de, David Hume da, (1711-1776) en azından şu gerçeği fark edebilmiştir. O şöyle der: Kolumu hareket ettirme yolundaki istemimle ondan doğan eylem arasında, -sinir ve kaslardaki oluşumlardan biçimlenmiş- uzun bir nedensel araçlar zinciri yer alır; biz sadece oluşumun ilk ve son terimlerini farkedebiliriz, yani istemle eylemi. Bu ikisi arasında direkt bir nedensel bağlantı düşünürsek yanılırız⁶³.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere bir fiili meydana getirebilmek için o fiilin bütün ayrıntılarına vakıf bir ilme/bilgiye ve bu bilginin gereklerini yerine getirmeye muktedir mutlak bir irade ve kudrete sahip olmak gerekmektedir. Bütün bunlar insan için söz konusu olamayacağından, onun yaratıcılığından bahsetmenin de imkansızlığı kendiliğinden

62) Bkz., *İnsan Mu'cizesi*, (heyet), Vural Yay., İst. 2001, s.260-264.

63) Bkz., B; Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, çev.: Muammer Sencer, Say Yay., İst. 1996, II, 449.

den ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Cüveynî'nin de (ö. 478/1085) ifade ettiği gibi, insanın yapmış olduğu fiillerinin özünü bilmemesi, yaptıklarının Allah tarafından yaratıldığının açık bir delilidir. Yani insan işlerinin esrarına vakıf değildir; hangi nitelik ve gereklikler üzere meydana geldiğini bilmez⁶⁴.

Şimdi bu bilgilerin ışığında Enfal suresinde "*Ve mâ rameyte-iz rameyte-velâkinne'llaha ramâ.. /..Atarken de sen atmadın, atan Allah idi..*"⁶⁵ şeklinde beyan buyurulan bir gerçek herhalde daha kolay anlaşılacaktır. Nitekim bu ayette *iz rameyte* / '*sen attığında*' ifadesiyle, olayın kulun iradesine bakan yönüne dikkat çekilmiş, *velâkinne'llaha ramâ* ifadesiyle ise, bu fiili gerçekleştirenin bizzat Allah olduğu hatırlatılmıştır.

Konuşmak için de özel bir çaba harcamayız. İstedığımız sözcüklerin ağızımızdan dökülmesi için, ses tellerinin hangi açıklıkta, ne kadar titreşmesi gerektiğini, ağızımızdaki, dilimizdeki, boğazımızdaki yüzlerce kastan hangilerini, hangi sıra ile kaç defa, ne oranda kasıp gevşeteceğimizi, ciğerlerimize kaç santimetre küp hava alıp ve bu havayı hangi hız ve aralıklarda boşaltmamız gerektiğini ne biliriz ne de farkında oluruz.

Konuşma eyleminde sadece havayı dışarıya solumayı ve solurken ağızımızın belirli şekillerde hareket etmesini irade ederek bunların kelimelere dökülmesini istemek insanın iradesi dahilindedir. Ancak insan ağızından çıkan bir kelimenin havada binlerce kelimeye dönüştürülerek binlerce dinleyicinin kulağına ayrı ayrı birer kelime olarak ulaştırılması tamamıyla insan iradesinin dışında olan bir gelişmedir. İnsanın hayal gücünün bile kavramakta zorluk çektiği böyle bir oluşumu onun kendi irade ve gücünün bir eseri olarak görmek aldanmışlıktan öte birşey olamaz⁶⁶.

Plan ve tasarısı yalnızca niyet ve tercih noktasında kalıp bunun ötesindeki herşeyden habersiz olan bir insanın, fiillerini kendisinin gerçekleştirdiğini iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Doğrusu biz sadece bize verilen bir iradeyle istiyor ve yöneliyoruz. İstemekten sonrası, bir başkasına ama mutlaka Alîm ve mutlaka Kadîr, Rahmân ve Rahîm olan Bir'ine kalıyor. Bir diğer ifadeyle, o sonsuz ilim, kudret ve rahmet sahibinin işimizi tamamlaması için bize sebepler planında sadece istemek ve yönelmek düşüyor.

İnsan karar ve tercih noktasında hür olduğuna göre⁶⁷ neticenin Allah tarafından yaratılması da insana asla bir mecburiyet yüklemes⁶⁸. Zira insanın fiilini Allah yaratmış olsa da, fiilinin rengini iradesiyle kulun kendisi belirlemiş olmaktadır.

Mutezileye göre insanın fiillerini Allah yaratmaz, kul fiilinin yaratıcısıdır⁶⁹. Mutezile'nin ilk temsilcileri insanı doğrudan fiillerinin yaratıcısı olarak isimlendirmiyorlardı.

64) Bkz., el-Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, *el-İrşâd*, Dâru'l-Küttübü'l-İlmîyye, Beyrut 1995, s.80. Keza bkz., el-Bakillânî, Kâdî Ebubekr, *et-Temhid*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut ts., s.44,45; en-Nesefî, Ebu'l-Berakât, *el-Umde fi'l-Akaid*, (thk.: Temel Yeşilyurt), Kubbealtı Yay., Malatya 2000, s.34.

65) Enfal, 8/17.

66) Bauguenaya, Yamina, *Bilimin Marifetullah Boyutları*, Karakalem Yay. İst. 1998, s.49.

67) Bkz., İbn Hümmam, *el-Müsayere*, Çağrı Yay., İst. 1979, s.112-113.

68) Yazıcıoğlu, *Maturidî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara 1988, 59.

69) Kâdî Abdulcebbar, *el-Muhît bi'r-Teklîf*, thk.: es-Seyyid Azmî, Mısır ts., s. 229; el-Ka'bî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed, *el-Makalât*, thk.: Fuâd Seyyid, Tunus 1986.s.63.

Cüveynî'ye (ö.478/1085) göre bunun sebebi, ilk Mutezilîlerin, Allah'tan başka yaratıcı kabul etmeyen ve yaratma vasfını Allah'tan başkasına nispet etmeyen Selef'e yakın bir bir devrede yaşamış olmalarıdır. Ancak sonradan Ebu Ali el-Cübbâî (ö.303/916) insanı fiillerinin yaratıcısı olarak isimlendirdi ve bu böyle devam etti⁷⁰. Mutezile'nin 'kul fiilinin hâlikıdır' şeklindeki ifadelerinden dolayı aldıkları eleştiriler yüzünden bu mezhebin önemli bir ismi olan Kadî Abdulcebbar bu konuda daha çok 'muhtdis/meydana getiren'⁷¹ ve 'mücîd/icad eden'⁷² tabirini kullanır. Bununla birlikte o 'halk' lafzının insan için de kullanılabileceğini belirtir⁷³.

Yaratma ile ilgili ayetleri 'İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi' isimli eserinde Ehl-i Sünnet ve Mutezile bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutan M. Özdemir "...Ehl-i Sünnet'in amacı Mutezile'ye koz vermemek, Mutezilenin amacı ise, kendilerinin 'halk' kavramıyla yoktan var etmeği değil, aksine ölçüp biçme ve planlama anlamına gelen takdir kastedtiklerini göstermektir" der⁷⁴.

Şu hususu hemen belirtmiş olalım ki, Mutezile'nin yaratmadan maksadı, 'ölçüp biçme ve planlama' şeklinde de olsa, insan fiillerinin oluşumunu izaha bir cevap teşkil etmez. Zira -yukarıda da aydınlatmağa çalıştığımız üzere- insan, basit gibi gelen bir kol hareketi esnasında görülen o takdir ve plandan da habersizdir. Onun plan ve tasarısı eylemin başında yalnızca niyet ve tercih noktasında kalmaktadır. Buradan şuraya gelmek istiyoruz: İyi veya kötü insan fiillerinin tamamının varlık sahasına çıkışını, direkt bir İlahî müdahale olmaksızın izah etmek mümkün gözükmemektedir⁷⁵.

Burada Mutezilî düşüncenin 'kulun, fiilinin mucidi/muhtdisi olduğu' tezini desteklemek için ileri sürdüğü argümanlardan biri olan 'Ehsenu'l-Hâlikîn' tabirine kısa da olsa değinmemiz gerekmektedir. Cenab-ı Hakkın sair sıfatlarında olduğu gibi 'hâlikîyyet/yaratma' sıfatının da insanda tecellisi söz konusudur. Şu kadar ki, bu sıfatın insandaki yansıması -diğer sıfatlarda da olduğu gibi- küllî olmayıp cüz'îdir. Allah için bu sıfat 'her şeyi yoktan ve en güzel bir surette var etmeyi' ifade ederken, insan için yalnızca 'var olanın terkip, tasvir ve teşkilini' ifade eder. Bu cümleden olarak, Kur'an'da yüce Yaratıcı'nın icad ve icraatındaki üstünlüğü zihinlere yakınlaştırmaya maksadına matuf olarak 'meydana getiren/yapan' ortak paydasında, yüce Yaratıcıyla diğer yapıp-edenler arasında da bir karşılaştırmaya gidilir ki, bununla, -O'nun gibi yaratma vasfına sahip başkalarının

70) el-Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, *el-İrşâd*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s.79.

71) Kadî Abdulcebbar, *Şerhu Usulî'l-Hamse*, thk.: Abdülkerim Osman, Mektebetü Vehbe, Kahire 1965, s. 332.

72) *el-Muhîr*, s. 112

73) *Şerhu Usulî'l-Hamse*, s.380.

74) Özdemir, *a.g.e.*, s.226.

75) Nitekim Fransa'nın Descart'tan sonra en büyük filozofu olarak kabul edilen Nicole Malebranche (1638-1715) şöyle der: Tanrı, ruha ve cisme kendi gücünden bir kısmını vererek onu 'etkin' kılmıştır denemez. O zaman Tanrının tanrılar yaratması gerekirdi ki, bu batıl bir yaklaşımdır. Nasıl gerçek din tek bir Tanrı'nın olduğunu bildiriyorsa, gerçek bir felsefe de tek bir Neden'in olduğunu öğretir. (Bkz., Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İst. 1998, s. 258. Keza bkz., P. Janet - G.Seailles, *Metalib ve Mezahib*, çev.: H. Yazır, Eser Nşr. İst., 1978, s.214.

da bulunduğu değil- sadece Cenab-ı Hakk'ın îcad açısından ulaşılmaz en üstün ve en son mertebede olduğuna dikkat çekilir. Kısaca, başından sonuna kadar tevhid gerçeğini seslendiren Kur'an'ın bu türden ifadelerinin, insanın da yaratma vasfına sahip olduğuna hiçbir surette delaleti söz konusu değildir. Zira Kur'an'da 'Hayru'r-Râzîkîn' gibi ifadeler de mevcuttur. Nasıl ki bu tabirden 'Allah'tan başka Razık birisinin/birilerinin olduğu' anlamı çıkarılamıyorsa, 'Ehsenu'l-Hâlikîn' tabirinden de 'insanların da bu vasfa sahip olduğu' anlamı çıkarılamaz.

Sonuç

İnsanın fiilleri de dahil olmak üzere varlıkta cereyan eden, bütün oluşum, dönüşüm ve değişimleri yöneten sınırsız bir ilim ve sonsuz bir güç vardır ki, O (c.c.), herşeyi kontrolünde tutan Allah'tan başkası değildir:

*"..Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da yaratma işi kendilerine şüpheli mi geldi? De ki: Allah'tır herşeyin yaratıcısı. Ve O Vahid'dir (O, mülkün sahibi olarak 'Bir' olduğu gibi, mülkünün yöneticisi olarak da Bir'dir), Kahrâr'dır (hükmi herşeye geçen bir kudret sahibidir.)"*⁷⁶